

Nikolaj Petersen

Perceptioner og international politik

Indledende bemærkninger

Genstanden for dagens disputatsforhandling, Erik Beukels *American Perceptions of the Soviet Union as a Nuclear Adversary* er en meget flot bog, der vil være en pryd for enhver bogreol. Vigtigere end det ydre er dog, at afhandlingen er kommet ud på et anerkendt internationalt forlag, og at den dermed er sikret adgang til det internationale faglige miljø, hvor den givetvis vil vække betydelig interesse. Det er også fornømt, at bogen kan publiceres »under the auspices of the Center for International Affairs, Harvard University« – så kan man bedre affinde sig med, at det ikke også angives, at bogen er indleveret som en doktordisputats ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.

Beukel kaster sig direkte ud i sit emne. Allerede på første side præsenteres afhandlingens grundidé, når han skriver, at »the existence of the Soviet Union as a nuclear power since 1949, and in particular the American continent's vulnerability to a Soviet nuclear attack since the late 1950s confronts the United States with a most intractable problem«. Dette »yderst uhåndterlige« problem er skabt af to afgørende udviklinger i det 20. århundredes historie, den russiske revolution i 1917 og den atomare revolution i 1945.

Af Beukels kortfattede litteraturgennemgang (s. 12-19) synes det at fremgå, at dette dobbeltperspektiv hidtil kun i begrænset omfang har været anlagt af andre forfattere. Den bog, der kommer tættest på, optræder af gode grunde ikke på Beukels litteraturliste, nemlig Strobe Talbott's bog om Paul Nitze, *The Master of the Game. Paul Nitze and the Nuclear Peace* (1988).¹ Allerede på første side skitserer Talbott en tilsvarende tankegang, når han skriver:

»For decades, the twofold object of American defense and diplomacy had been to ensure that the Soviet Union did not take over the world and that the thermonuclear bomb did not blow up. These goals amounted to making the best of two bad, but inescapable realities: the existence of the Soviet Union and the existence of the Bomb«.

I den følgende skitse af Reagan som »the happy warrior« tilskriver Talbott denne synspunkt, som er næsten identiske med, hvad Beukel kalder »Sovjet-essentialisme«. »Evil Empire«-talen i 1983 var således udtryk for »a deeply and widely held conviction that the Russian Bear armed with the Bomb posed a special threat not so much because of the nature of the Bomb as because of the nature of the Bear« (s. 2).

I Reagans perspektiv »(t)he Russians were bad; they were bad in ways that made their weapons more dangerous than similar American ones ... real safety for the United States could best be obtained by depriving the Russian bear of his nuclear claws altogether« (s. 3).

Talbotts beskrivelse af Reagan ligger således tæt på Beukels – når vi ser bort fra dens stilistiske iklædning. Men der er naturligvis andre vigtige forskelle. Hos Talbott er sammenkædningen kun en fiks måde at komme ind i emnet på – ikke et perspektiv, der fastholdes. Talbott er og opfatter sig som journalist; om sin bog siger han, at den kan betragtes som »the second draft« i forhold til den coloumnistiske ramme, som Talbott (der i mange år har skrevet for ugebladet *Time Magazine*) normalt arbejder indenfor.

Beukels analyse har større ambitioner end det at være »the second draft«. Når man undersøger arkitekturen i afhandlingen, vil man finde, at den er både stort anlagt og kompliceret – til tider også lidt mystisk – i sit design. Hovedbygningselementerne er for det første en omfattende analytisk beskrivelse af hovedemnet, de amerikanske perceptioner af Sovjetunionen som kernevåbenmodstander; for det andet et forsøg på at forklare disse perceptioner, og her tager Beukel fat i såvel indenrigspolitiske forhold i USA som Sovjetunionens faktiske adfærd som kernevåbenmagt. For det tredje søger afhandlingen at sige noget om gyldigheden (validiteten) af den amerikanske perception, dvs. i Michael Brechers og andres terminologi de amerikanske beslutningstageres »psykologiske miljø«; det gøres ved at sammenligne beslutningstageres perception, images eller psykologiske miljø med deres »operationelle miljø«, dvs. genstanden for disse. Og endelig vil Beukel gerne uddrage nogle politiske lærdomme af sin analyse.

Hver for sig og i sammenhængen er dette relevante elementer at inddrage. Der er dog ét problem i denne forbindelse, nemlig at arbejdstegningerne – for nu at blive inden for arkitektur-metaforen – ofte er meget skitseagtige, hvis de da ikke helt mangler. De enkelte bygningsdeles funktion i helheden fremstår derfor ikke altid med lysende klarhed. Anderledes udtrykt skal der arbejdes meget med afhandlingen, før alle forfatterens intentioner går op for læseren, og jeg er bange for, at der stadig efter adskillige gennemlæsninger er dunkle punkter, som jeg ikke helt har rede på.

Jeg er meget enig med Christer Jönsson i hans påpegning af, at en af afhandlingens hovedproblemstillinger, sammenligningen af de amerikanske beslutningstageres psykologiske og operationelle miljøer, er fyldt med metodologiske faldgruber og videnskabsteoretiske minefelter. Men Beukel har altså begivet sig ud i minefeltet – og er heldigvis sluppet igennem uden at miste liv eller vitale lemmer. Helt uskadt er han dog ikke kommet igennem trods al forsigtighed. Ved læsningen af afhandlingen kom jeg til at tænke på den amerikanske udenrigsminister Dean Acheson's beskrivelse af sin danske kollega Gustav Rasmussens adfærd i forbindelse med Atlantpagt-forhandlingerne i 1949: »He brought irresistibly to mind a phrase in a letter from Abbé Bernard to Louis VII of France during the second crusade: 'Like a sparrow with careful watchfulness, avoid the snares of the fowler'«. ²

Hermed vil jeg hverken sammenligne Beukel med Gustav Rasmussen eller med en spurv, for med afhandlingens design har han vist større mod og dristighed end som så; det som sammenligningen går på, er den »careful watchfulness«, hvormed Beukel bevæger sig på det vanskelige videnskabsteoretiske terræn, han ofte bevæger sig i. Han er i almindelighed ganske opmærksom over for de mange

metodologiske problemer, som hans analyse rejser, og især er han omhyggelig med at præcisere, hvad man ved analysens afslutning efter hans opfattelse med rimelighed kan sige om emnet, og ikke mindst hvad man *ikke* kan sige. Hans konklusioner formuleres forsigtigt – med en tendens til det overforsigtige – og forbeholdent, hvilket der er meget gode grunde til. Der er dog også en bagside ved denne ellers prisværdige forsigtighed, nemlig at forfatteren herigennem kan dække sig ind over for enhver kritik, berettiget som uberettiget; der vil altid være en eller anden passage i bogen, der tager højde for et bestemt kritikpunkt.

Ligesom Beukel i sin problemstilling kommer vidt omkring, har han været langt omkring i sin litteraturlæsning. Jeg tøver ikke med at karakterisere afhandlingens empiriske fundament som imponerende. Ikke blot har Beukel gennemarbejdet stort set hele den omfattende sekundære litteratur om såvel amerikansk som sovjetisk kernevåbenpolitik, han har desuden til beskrivelsen af den amerikanske perception været igennem en meget stor del af henved 30 års officielle amerikanske kilder, først og fremmest regeringserklæringer og -rapporter, taler og kongreshøringer. Det har været et enormt stort arbejde at indsamle, analysere og holde styr på dette store både primære og sekundære materiale, men det bærer lønnen i sig derved, at Beukels analyser fremtræder som meget solidt empirisk funderede.

En ting har jeg dog ærgret mig lidt over ved læsningen, nemlig at Beukel stort set ikke inddrager en diskussion med andre forfattere i sin analyse. Skal man tro bogens navneindex, refereres der kun til 12 andre forfattere i den 300 sider lange tekst, og ser man nærmere efter, er stort set alle henvisningerne til de otte sider, hvor han diskuterer forfattere, der har beskæftiget sig med lignende emner som han selv. Heller ikke i de fyldige noter finder man noget, der kan betegnes som en forskningsdiskussion. Det eneste sted, hvor Beukel går ind i sammenligning af egne resultater med andres, er på side 287, hvor han på en halv side har nogle ret uforpligtende referencer til van Oudenaren og Michael Krepon. I en disputatssammenhæng er dette problematisk, og afhandlingen ville have vundet væsentligt ved, at Beukel, både hvad angår det teoretiske udgangspunkt og den empiriske analyse, havde søgt at placere sig mere bevidst i forhold til andres vurderinger. Som det er nu, har analysen et vist insulært præg over sig.

Afhandlingens hovedbegreber: Bestemmelse og problemer

En af begrundelserne for den manglende forskningsdiskussion kunne selvfølgelig være, at der ikke er noget at diskutere, fordi afhandlingen beskæftiger sig med et emne eller anlægger et perspektiv, som ikke tidligere har været taget op. Dette er en begrundelse, som jeg delvis – men også kun delvis – kan godtage. Bortset fra det eksempel, som jeg nævnte indledningsvis fra Strobe Talbotts sidste bog, kan det måske nok være vanskeligt at pege på forfattere, der gør nøjagtig det, som Beukel gerne vil gøre. Der er et væsentligt element af originalitet i Beukels afhandling, specielt i definitionen af afhandlingens overordnede mål at beskrive, analysere og vurdere de amerikanske beslutningstageres perception af det dobbelte problem, som Sovjetunionen og kernevåbnene har udgjort for dem.

Originaliteten ligger primært i den bevidste kobling af de to problemer, for sandt at sige har det jo hverken skortet på analyser af amerikansk kernevåbenpoli-

tik eller af USA's forhold til Sovjetunionen; det er bogens omfattende bibliografi et talende vidnesbyrd om. Det er denne litteratur, som jeg gerne havde set Beukel forholde sig til. Koblingen mellem Sovjetunionen og kernevåben etableres ved at hægte afhandlingen op på to begreber, »nuclear-essentialism« og »Soviet-essentialism«. Beukel forklarer ikke nærmere, hvorfra han har disse termer. Inden for klassifikationsteorien betegner essentialisme en klassifikation af ting efter deres opfattede væsenstræk,³ og det er formentlig denne tankegang, der ligger bag konstruktionen af Beukels begreber, der – såvidt jeg har kendskab til det – ikke tidligere har været brugt på denne måde i international politik-litteraturen.

De to begreber konstrueres ud fra det dobbelte problem – Sovjetunionen som kernevåbenmagt – som Beukel indledningsvis har defineret. Han gør opmærksom på, at der findes to forskellige teoretiske grundopfattelser af kernevåbnene. Den ene er opfattelsen af kernevåben som absolutte, revolutionerende våben, der ikke meningsfyldt kan sammenlignes med andre våben, men står i en kategori helt for sig selv. Bernard Brodie er den klassiske eksponent for dette syn, som næppe ligger langt fra Beukels eget. Den anden opfattelse er mere traditionel: Kernevåben er nok i en kategori for sig på grund af deres overordentlige sprængkraft, men det betyder ikke, at de ophører med at være våben i mere klassisk forstand, og at der ikke findes situationer, hvor de kan anvendes som sådanne. Herman Kahn er med sin lange eskalationsstige en udpræget eksponent for dette synspunkt. Mellem disse yderpunkter kan der findes en lang række mellemstandpunkter, men jeg er enig med Beukel i, at dette er de principielle standpunkter. Denne skelnen er også den almindeligste i kernevåbenteorien.

Vender vi os mod perceptionen af Sovjetunionen, er der ifølge Beukel igen to yderstandpunkter. Det ene er, hvad Daniel Yergin har kaldt Riga-aksiomet.⁴ I henhold til dette er Sovjetunionen en revolutionær, ideologisk stormagt, hvis interesser per definition er modsatrettede i forhold til USA og andre vestlige demokratier. Konflikt er derfor den eneste mulige relation mellem USA og Sovjetunionen. Den anden opfattelse er Yalta-aksiomet, der siger, at Sovjetunionen nok har modsatrettede interesser i forhold til USA, men at disse er af mere traditionel magtpolitisk karakter, hvilket muliggør et indbyrdes forhold, der også rummer aspekter af samarbejde. Mens Riga-aksiomet indebærer en nulsum-opfattelse, rummer Yalta-aksiomet således en variabel/positivsum-antagelse. Heller ikke denne distinktion er ny i litteraturen.

Vi kan derfor opstille følgende firefeltstabel af de hoveddimensioner, der indgår i Beukels analyse, og placere hans to begreber inden for den:

		Opfattelser af Sovjetunionen	
		Yalta-aksiom	Riga-aksiom
Opfattelser af kernevåben	Absolutte	Nuklear-essentialisme	?
	Brugbare	?	Sovjet-essentialisme

På dette punkt kommer Beukel derpå ind med en påstand om, at det at forene to så »inkommensurable« problemer som »kernevåbenudfordringen« og »den sovjetiske udfordring« i én sammenhængende, kohærent position er en vanskelig opgave (»a delicate task«, s. 2). Der vil derfor efter hans opfattelse være en tendens til at fokusere enten på det ene eller på det andet aspekt, altså enten at tage udgangspunkt i kernevåbenproblematikken eller i den sovjetiske problematik.

Denne påstand, der ikke eksplicit begrundes – for eksempel med inddragelse af kognitiv teori – fik mig til lidt respektløst at tænke på den gamle historie om præsident Gerald Ford, om hvem det blev sagt, at han nok både kunne gå oprejst ved egen hjælp og selv tygge sit eget tyggegummi – men at han havde store problemer med at gøre begge dele på én gang. For det, som Beukel siger, er jo noget i retning af, at amerikanske politikere ikke mentalt kan håndtere noget så simpelt som en firefeltstabel. Eller med andre ord: at to af felterne i tabellen for alle praktiske formåls skyld er tomme. Amerikanere antages at tænke i absolutter; enten er de absolutister på kernevåbenområdet, eller de er det i deres syn på Sovjetunionen. Derfor forenkler Beukel de to dimensioner til to idealtyper, der dog begge både findes i en ren og i en udvandet (»diluted«) form, nemlig »nuklear-essentialisme« og »Sovjet-essentialisme«.

Det kan meget vel være, at Beukel har ret i denne forenkling. Hans to idealtyper adskiller sig ikke indholdsmæssigt fra andre forfatteres sammenfatninger af amerikanske synspunkter, for eksempel Michael Krepon's i bogen *Strategic Stalemate* (1984).⁵ Men hans to idealtyper forbliver alligevel postulater. Jeg har et par spørgsmål i denne forbindelse:

1) Kunne de amerikanske positioner ikke have været beskrevet mere præcist ved at fastholde de to underliggende dimensioner – altså ved at arbejde inden for firefeltstabellen? Er der ligefrem, som det siges et sted (s. 232), en paradigmatiske forskel i Kuhn'sk forstand på de to synspunkter? Dette ville blandt andet indebære umuligheden af mellemstandpunkter og gøre glidning fra den ene til den anden tankemåde meget vanskelig. Kan man imidlertid ikke i praksis iagttage sådanne glidninger på dimensionerne?

2) Er det – sådan som man kan læse teksten – muligt at slutte fra en holdning på én dimension til en holdning på en anden? For eksempel fra en position i relation til kernevåben til en position i relation til Sovjetunionen?

3) I givet fald, hvad er det, der kan forklare de postulerede sammenhænge, for eksempel mellem en opfattelse af kernevåben som absolutte våben og en pragmatisk opfattelse af Sovjetunionen?

Mit eget svar på det første spørgsmål vil være positivt; jeg finder ikke, at Beukel vinder vældig meget ved at introducere de to idealtyper, og han afskærer sig i hvert fald fra andet end indirekte at efterprøve sin aksiomatiske antagelse af, at de amerikanske perceptioner faktisk følger de linjer, som han postulerer. Hvis han havde fastholdt de to dimensioner i analysen, kunne han i hvert fald som en ekstra pointe (måske) have påvist, at de to celler i firefeltstabellen faktisk er tomme. Som det er nu, forbliver dette en ubevist antagelse.

Hvad det andet spørgsmål angår, er jeg skeptisk. Jeg må her indskyde, at mit spørgsmål og min skepsis baserer sig på én bestemt forståelse af Beukels operatio-

nalisering af de to idealtyper. Her er et punkt, hvor der næsten totalt mangler »arbejdstegninger« – altså en forklaring på, hvad Beukel faktisk gør, når han beskriver henholdsvis nuklear-essentialisme og Sovjet-essentialisme (s. 32-37). Spørgsmålet er, om operationaliseringen sker ved en deduktiv eller ved en induktiv proces – dvs. om operationaliseringen sker ud fra en teoretisk overvejelse af kernevåbnenes og Sovjetunionens »essens«, eller om der er tale om en operationalisering på basis af den empirisk iagttagelige virkelighed. Mit spørgsmål baserer sig på en deduktiv læsemåde, hvilket jeg blandt andet begrundet med bemærkningen side 32, hvor Beukel skriver, at idealtypen »is neither a description of reality nor a political ideal or utopia, but being a logical utopia, elements of an ideal type are presumed to be present in some more or less diluted form in empirical reality«. Også hele konteksten peger i retning af, at Beukel operationaliserer sine begreber deduktivt. På den anden side kan jeg tage fejl, for Beukel advarer selv i sin konklusion mod at slutte fra positioner på den ene til positioner på den anden dimension (s. 290-91). Under alle omstændigheder vil jeg slutte mig til dette sidstnævnte synspunkt. Der er ingen indre logik, der siger, at en bestemt position på for eksempel kernevåben-spørgsmålet nødvendigvis må føre til en bestemt opfattelse af Sovjetunionen. Som et eksempel på, at Beukel tilsyneladende gør det, skal jeg nævne, at han side 34 synes at ville udlede af et bestemt syn på kernevåbnene, at den sovjetiske ledelse deler dette syn. Mere generelt udtrykt er der ingen klar logik, der siger, at det at opfatte kernevåbnene som revolutionerende, kun politisk anvendelige våben nødvendigvis må føre til en pragmatisk evaluering af Sovjetunionen. Ej heller behøver en opfattelse af Sovjetunionen som en revolutionær aktør nødvendigvis føre til en afvisning af kernevåbnenes revolutionære karakter.

Imidlertid har Beukel givetvis ret i, at sådan hænger det som regel sammen. Men grunden er formentlig en anden end den, han postulerer – nemlig at der under hans to idealtyper gemmer sig nogle gammelkendte grunddimensioner i amerikansk politik, nemlig høj/duer, hardliner/softliner eller konservativ/liberal dimensionerne. Og her er vi ved mit eget svar på spørgsmål nummer tre, nemlig at Beukels nukleare essentialister ikke adskiller sig så meget fra, hvad vi gerne betegner som amerikanske liberale eller duer, mens hans Sovjet-essentialister ligger meget tæt på de konservative høges synspunkter. Det, som forklarer sammenhængen mellem positioner på de to dimensioner, synes altså at være, at der er denne underliggende høj/duer eller konservativ/liberal dimension, og ikke at én gruppe er fikseret på kernevåben, en anden på Sovjetunionen.

De nævnte dimensioner anvendes ofte af andre forfattere, for eksempel hos Michael Krepon, der dels skelner mellem duer og høge, dels mellem ideologer og pragmatikere og derved når frem til fire kategorier: »nedrustere« og »arms controllers« på duefløjen, og ideologiske, henholdsvis operationelle (pragmatiske) høge på den anden fløj. Det forekommer mig, at dette er en lige så dækkende karakteristik af den amerikanske perception som afhandlingens.

Det sidste spørgsmål, jeg vil tage op i forbindelse med Beukels overordnede begreber, går på, om der kun er én mulig tolkning af kernevåbenproblematikken. Jeg vil hævde, at således *kan* man læse Beukel, selv om tolkningen ikke er entydig.

Nuklear-essentialisme er for ham en relativ entydig størrelse, nemlig hvad man kan kalde McNamara-doktrinen, den opfattelse, som McNamara, der var USA's forsvarsminister det meste af 1960'erne, efter en hel del konceptuelle svinkeærinder nåede frem til at formulere i San Fransisco-talen i september 1967. Her har vi, om jeg så må sige, essensen i den nukleare essentialisme udtrykt, dvs. at kernevåben er absolutte, politiske våben, der ikke kan bruges til andet end at afskrække, og hvis nøjagtige omfang i forhold til modpartens er af mindre betydning. Den gensidige afskrækkelse (MAD – Mutual Assured Destruction) er ikke en strategi, men en grundbetingelse i international politik, som ingen kan unddrage sig. Men er dette den eneste mulige eller legitime opfattelse af kernevåbenproblematikken? Kan man ikke ved en analyse af kernevåbenenes væsen nå frem til andre opfattelser, jf. Hermann Kahn? Er det nødvendigt at forklare de ændringer i de amerikanske perceptioner, som kan påvises i 1970'erne, med, at det er nogle negative vurderinger af Sovjetunionen, som slår igennem – for eksempel skuffelse over de-tenten? For det er jo dette, der er Beukels hovedforklaring. Min påstand er altså, at man med samme – eller omtrent samme – ret kan kalde 1970'ernes omvurdering for nuklear-essentialisme, og at termen Sovjet-essentialisme ikke nødvendigvis er særlig dækkende. Et centralt element i 1970'ernes revurdering af MAD er den rolle, som selvfafskrækkelsestankegangen kom til at spille. Problemet er enkelt: Hvordan kan afskrækkelsen fungere i en MAD-situation, når den gengældelse, som den hviler på, i langt de fleste tænkelige scenarier er et irrelevant, irrationelt, destruktivt svar på en aggression? Jeg mener personligt, at afskrækkelsen ikke nødvendigvis invalideres af selvfafskrækkelsesaspektet, men jeg mener heller ikke, at det uden videre kan affærdiges som et skinproblem. Man kan heller ikke uden videre afvise nogle af de forsøg på at løse problemet, der blev gjort i perioden, for eksempel Schlesinger-doktrinen fra 1974 eller »countervailing«-strategien fra 1979, som ulogiske eller i modstrid med kernevåbenenes natur. Det, som er karakteristisk for kernevåbenene, og som gør overvejelser over deres væsen og mulige politisk-militære roller så usikker, er jo, at vi – heldigvis – næsten ikke har praktiske erfaringer med deres brug.

Amerikanske perceptioner og kildeproblemet

Jeg er nu endelig langt om længe ved at komme ind på substansen i afhandlingen. Ca. 100 sider af den er helliget beskrivelsen af skiftende amerikanske administrations kernevåbenpolitik over for Sovjetunionen. Denne beskrivelse hviler som nævnt på et stort kildemateriale – faktisk så omfattende, at det kun i begrænset omfang har kunnet udnyttes i afhandlingen. Beskrivelsen af de amerikanske perceptioner fra Kennedy til Bush er efter min opfattelse en perfekt syntese af et uendelig nuanceret og kompliceret forløb og præget af et godt blik både for dominerende synspunkter, for afvigelser fra dem og for ændringer over tid, både inden for den enkelte administration og mellem forskellige administrationer. Men synsvinklen er fugleperspektivet; det hele ses fra så stor højde, at kun de overordnede konturer bliver synlige. For min skyld kunne Beukel godt være fløjet lidt tættere ned mod marken – dvs. brugt flere sider på at nuancere sin beskrivelse. Fugleperspektivet betyder også, at der ikke bliver anledning eller plads til en mere traditio-

nel kildekritisk analyse af de kilder, som analysen hviler på. Beukel tager sine kilder for pålydende og anstiller kun sporadisk betragtninger, for eksempel over deres kontekst, der kan nuancere eller modificere deres udsagn.

Når Beukel behandler sine kilder således, skyldes det dog ikke blot det høje generaliseringsniveau i hans analyse. Det har også noget med hans operationalisering af perceptionsbegrebet at gøre. De amerikanske perceptioner operationaliseres gennem hele afhandlingen som USA's deklatoriske politik, dvs. som de synspunkter og opfattelser, der udtrykkes i taler, rapporter osv., hvor politikere og embedsmænd erklærer, at dette er USA's politik, og dette er begrundelserne for den.

Heroverfor står imidlertid andre aspekter af kernevåbenpolitikken, der også kunne være inddraget som indikatorer på de amerikanske perceptioner. Desmond Ball, som Beukel citerer (s. 27), taler desuden om »action or employment policy« (handlings- eller anvendelsespolitik), der refererer til de konkrete retningslinjer for anvendelse af kernevåbnene i en kernevåbenkonflikt, samt om »force development policy« (styrkeudviklingspolitik), der betegner den politik, der styrer den faktiske anskaffelse af kernevåben.⁶ Det er velkendt, at deklatorisk politik, anvendelsespolitik og styrkeudviklingspolitik ikke udvikler sig synkront, men at de tværtimod ofte er nok så divergerende. Hvad skal man som forsker tro på i en sådan situation? Det er for så vidt det gamle kildekritiske problem: Hvad siger mest om en persons motiver og virkelighedsopfattelse, hans udsagn eller hans handlinger? Er ord eller gerninger det afgørende?

Beukel vælger at holde sig til det deklatoriske, blandt andet med den begrundelse, at »one may assume that there will always be some inclination towards consistency between the different facets because influence frequently rests upon a certain measure of consonance between word and deed« – specielt i et demokratisk samfund (s. 27). Det kan jeg selvfølgelig ikke helt afvise, men det forekommer mig bestemt ikke noget stærkt eller tvingende udsagn, blandt andet fordi de to andre facetter jo i varierende grad unddrager sig offentlighedens øjne. Presset for konsonans er derfor ikke særlig stort. Beukel indrømmer da også, at der formentlig vil være de største uoverensstemmelser mellem den deklatoriske politik på den ene side og de to andre aspekter på den anden side, men fortsætter så: »However, it is a basic assumption of the approach applied here that this does not deplete the declaratory facet of its significance« (s. 28).

Bestemt ikke – ellers ville det jo også se slemt ud for hans analyse. Men som en metodologisk erklæring er udsagnet spinkelt. Og Beukel slipper næppe ud af klemmen ved efterfølgende at fremhæve, at »the perception inferred from the declaratory policy may (sic) be compared with a perception inferred from other aspects of American nuclear policy« (s. 28). For det første er også dette udsagn svagt: sammenligningen fremføres som en mulighed, ikke som en metodologisk nødvendighed. For det andet inddrager Beukel kun i meget begrænset omfang disse andre aspekter i sin analyse. Jeg vil ikke påstå, at han ikke er opmærksom over for problemet, eller at han ikke i forskellige sammenhænge har bemærkninger, der viser dette, men en systematisk inddragelse af diskrepans-problemet finder man ikke i afhandlingen.

Afhandlingens gennemgang af den amerikanske kernevåbenpolitik sammenfattes i kapitel 4, hvor en række konstanter (»fixtures«), tendenser (»trends«) og udsving (»swings«) bliver fastslået. På en generel baggrund af en dominerende »Soviet-essentialist«-perception konkluderer Beukel, at der i 1960'erne var en trend i retning af nuklear-essentialisme (med et slags højdepunkt i McNamara's San Fransisco-tale i september 1967), der i lidt udvandet form fortsætter ind i 1970'erne, indtil vi fra 1974 med Schlesinger-doktrinen som vendepunktet ryger ind i en Sovjet-essentialistisk trend, der kulminerer i to taler af præsident Reagan i foråret 1983, nemlig »Evil Empire«- og »Star Wars«-talerne. Endvidere er der forskellige »swings«, hvoraf den mest signifikante nok er den tidlige Carter-administrations interdependens-inspirerede politik i 1977-78.

Hvorledes forenes dette billede med det billede, som henholdsvis våbenanskaffelsespolitikken og våbenanvendelsespolitikken tegner? Hvad angår våbenanskaffelsespolitikken kan vi i den behandlede periode pege på tre afgørende oprustningsudviklinger: 1) udbygningen i 1960'erne af USA's strategiske kernevåbenstyrker til omtrent det omfang med hensyn til fremføringsmidler, altså missiler og fly, som vi kender i dag (jf. tabel 1, s. 186); 2) udrustningen af denne styrke med MIRV's, dvs. multiple selvstændigt styrbare sprængladninger, der fra slutningen af 1960'erne og ind i 1970'erne flerdoblede det antal kernevåbensprængladninger, som USA rådede over (jf. tabel 2, s. 187) og 3) kernevåbenoprustningen under Reagan, både med hensyn til udbygningen af de offensive strategiske styrker og med hensyn til bestræbelserne for med SDI (»stjernekrigs«-projektet) at trække USA ud af den gensidige afskrækkelses dilemmaer. Reagan-periodens anskaffelsespolitik er helt på linje med den Sovjet-essentialistiske linje i periodens deklaratoriske politik, så her er der ingen konsonansproblemer mellem ord og gerning. Derimod er det vanskeligere at forene initieringen og implementeringen af de to førstnævnte policies med den tese, at trenden i den pågældende periode var præget af nuklear-essentialisme: et centralt element heri er jo forestillingen om, at »enough is enough«, og at den konkrete kernevåbenbalance ikke er alt-afgørende. Man kan også pege på det lidt ironiske i, at den måske mest renlivede bekendelse til nuklear-essentialisme finder vi i den tidligere omtalte San Fransisco-tale, hvori McNamara tilkendegiver USA's første beslutning om at opstille et raketforsvar – ganske vist rettet mod Kina og godt nok ledsaget af allehånde forsikringer om, at dette ikke ville være begyndelsen til raketforsvar mod Sovjetunionen, men alligevel. Specielt hvad angår MIRV-ingen, finder jeg det vanskeligt at overse diskrepansen mellem den deklaratoriske politik og våbenanskaffelsespolitikken. I afhandlingen gives der for så vidt gode grunde for beslutningen om MIRV-ing, men det er karakteristisk, at spørgsmålet ikke giver anledning til større tvivl om den deklaratoriske politiks forrang som indikator for de amerikanske perceptioner.

Ser vi på anvendelsespolitikken, kommer vi ind i meget store kildeproblemer, og jeg kan godt forstå, at Beukel er veget tilbage fra at tage den op i større omfang. Men vi har dog for eksempel Desmonds Ball's analyse, som jeg henviste til for lidt siden, og den er jo ganske tankevækkende. Kort fortalt konkluderer Ball, at USA's strategi siden 1950'erne i høj grad har været upåvirket af fluktuationerne

i den deklatoriske politik. Uanset om politikerne har talt om counterforce- eller countercity-strategier, og uanset om de har lagt vægt på »assured destruction« eller »damage limitation«, har USA's målpolitik ikke ændret sig afgørende over årene, og de ændringer, som er sket, skyldes kun i ringe grad ændringer i den deklarerede strategi. McNamara's »Assured Destruction«-strategi fra midten af 1960'erne anslog USA's primære afskrækkelsesbehov til at bestå i evnen til at dræbe mellem en fjerdedel og en tredjedel af Sovjetunionens befolkning og ødelægge ca. to tredjedele af dens industrikapacitet. Men som Desmond Ball konkluderer (s. 38), »assured destruction was never by itself a basis for target planning«, og dens kanonisering førte ikke til væsentlige ændringer i den gældende SIOP, dvs. USA's strategiske anvendelsesplan fra 1962. Hovedideen i denne var ellers fleksibilitet, optioner og kontrol, dvs. målsætninger, man normalt forbinder med »warfighting«-tankegangen, og som efter Beukels opfattelse er centrale elementer i Sovjet-essentialismen.

Det, jeg ønsker at påpege hermed, er ikke, at Beukels koncentration om den deklatoriske politik i og for sig er forfejlet. Der er gode grunde til, at analysen primært holder sig til dette aspekt. Anvendelsespolitikken er for så vidt – fordi den aldrig har været sat på prøve – lige så uvirkelig, irreel som deklarationspolitikken, og selv om SIOP nok er et forsøg på at skabe nogle SOP'er (»standard operating procedures«) for en kernevåbenkrigssituation, kan ingen vide, hvad der faktisk i en sådan situation vil blive USA's reaktion. Det, som jeg imidlertid vil sige, er, at Beukel tager for let på såvel anskaffelses- som anvendelsespolitikken, og at hans konklusioner formentlig ville have fået en anden accent, hvis han i højere grad havde inddraget disse aspekter i sin analyse.

De amerikanske perceptioner og deres baggrund

Jeg springer herfra til Beukels diskussion af det indenrigspolitiske aspekt af de amerikanske perceptioner. Således som jeg har læst Beukel, har denne diskussion to formål eller funktioner. For det første at søge nogle forklaringer på, hvorfor perceptionerne er, som de er – det er det Beukel kalder »the genesis of images« (s. 132). Det andet – knap så fremtrædende og knap så klart argumenterede – formål synes at være at etablere et evalueringsgrundlag for den senere sammenligning i kapitel 7 af de amerikanske beslutningstageres psykologiske og operationelle miljøer. Når Beukel sammenligner de amerikanske perceptioner af Sovjetunionen, er det ikke blot med »Sovjetunionen, som den virkelig er« (dvs. med perceptionens genstand), men også med perceptioner i administrationens hjemlige omgivelser, jf. bemærkninger side 233, 240, 243, 248 m.fl.

Jeg vil primært koncentrere mig om det første formål, dvs. forsøget på at forklare, hvorfor de amerikanske images af Sovjetunionen som kernevåbenmodstander har været, som de har været (kapitel 5). Beukel indleder med at påpege, at images kan have to forskellige funktioner, den ekspressive og den instrumentelle. Den ekspressive funktion har vi, når et image ses som udtryk for værdier, opfattelser og holdninger hos den, der artikulerer det. Når vi taler om den instrumentelle funktion, ser vi images i et teleologisk perspektiv, som et middel til indflydelse over og påvirkning af andre. Man kunne her tale om perceptionens politiske for-

mål. Anskuer man det ekspressive aspekt af images, søger man således tilbage til de dybtliggende motivationer mv. hos de enkeltpersoner eller grupper, der har det pågældende image; anskuer man images under en instrumentel synsvinkel, skuer man frem mod holdninger hos dem, man vil påvirke. Der er altså tale om to helt forskellige forklaringsmåder.

At forklare images med henvisning til bagvedliggende værdier er under alle omstændigheder en vanskelig opgave, og det gør Beukel også opmærksom på i mange sammenhænge bogen igennem. Spørgsmålet er, om han er helt klar over alle de intrikate problemer, der er involveret. Allerede på individniveauet er der vanskeligheder. Her må der – som vi blandt andet ser det hos Michael Brecher, der (så vidt mit kendskab rækker) fortsat har gjort det mest omfattende empiriske forsøg på at forklare, hvad han kalder elite-images,⁷ – inddrages kollektive faktorer som den historiske tradition og brede samfundsmæssige holdninger såvel som rent individuelle, ideosynkratiske faktorer. En forklaring på for eksempel Hitlers perception ville således måtte inddrage såvel den tyske (østrigske) tradition, udbredte holdninger i samtidens tyske samfund samt Hitlers personlighedsmæssige træk.

På det kollektive niveau, som Beukel bevæger sig på, bliver det endnu vanskeligere. Et kollektiv som en amerikansk administration, der er Beukels primære analyseenhed, kan på den ene side anskues som en gruppe individer, hvis bidrag til det kollektive image må forklares på det individuelle niveau. Hvis man for eksempel skal forklare Kennedy- og Johnson-administrationernes images til bunds, må man ind på at analysere motivationer hos, hvad Brecher kalder »the decision-making elite« – for eksempel McNamara, der er den, der klart artikulerer disse images. Andre centrale personer, som det kunne være interessant at analysere nærmere for deres bidrag til de amerikanske kollektive images, ville være Henry Kissinger, James Schlesinger, Harold Brown, Ronald Reagan og Caspar Weinberger.

Men en administration er på den anden side ikke blot en mere eller mindre tilfældig samling af individer; den kan også ses som en kollektiv bærer af en bestemt, dominerende ideologi – dominerende, fordi administrationen er udgået af et folkeligt valg. Det typiske eksempel er Reagan-administrationen, der kom til i 1981 båret frem af en nykonservativ bølge i amerikansk politik og som bærer af en bestemt politisk ideologi. En fuldstændig forklaring af images som et kollektivt fænomen må derfor også inddrage de stemninger i opinionen og de selektionsmekanismer, der fører til, at bestemte gruppers personlige og kollektive images bliver til de officielle amerikanske images. Hvorfor ny-konservatismen sejre over Carter-liberalismen i 1980-valget er et vigtigt element i forklaringen på de images af Sovjetunionen og kernevåbnene, der har præget amerikansk politik i 1980'erne. Den forklaringsmodel, der her er skitseret, er klart alt for omfattende for Beukels formål, og den fremføres ikke som en egentlig kritik af den måde, Beukel griber sagen an på, men snarere som en antydning af vanskelighederne ved at give en udtømmende forklaring på de images, som han har fremanalyseret. Beukels forklaring er således i bedste fald partiel. Beukel skærer igennem vanskelighederne ved kun at inddrage én faktor, nemlig den historiske tradition. Denne

analyse resulterer i en velformuleret syntese af den amerikanske udenrigspolitiske tradition og en påvisning af, at den dominerende Sovjet-essentialistiske »fix-ture« i amerikansk kernevåbenpolitik i hvert fald er i god overensstemmelse med amerikansk politisk kultur. Jeg er straks mindre overbevist, når Beukel søger at bruge sin model til at forklare trends og udsving. Vi bliver ikke så meget klogere af at få fortalt, at både nuklear-essentialisme og Sovjet-essentialismen har rødder i den amerikanske tradition, nemlig i henholdsvis idealismen og realismen. Det, som ville være mere interessant, ville være at få at vide, hvad der konkret betinger, at visse dele af traditionen slår igennem i bestemte perioder på bekostning af andre, for eksempel hvorfor liberalismen havde gennemslagskraft i 1960'erne, mens konservatismen er blevet 1980'ernes førende ideologi i USA, både indenrigs- og udenrigspolitisk. Der er således begrænsninger i forklaringskraften i Beukels analyse på dette punkt. Det er Beukel i øvrigt også selv opmærksom på (s. 141).

Udgangspunktet for diskussionen af de amerikanske images' instrumentelle funktion er antagelsen af, at den indenrigspolitiske kontekst er af betydning for administrationens udenrigspolitiske deklamationer, aspekter, som Beukel især interesserer sig for, er Kongressen og offentligheden (»the public«). Den konkrete afprøvning af disses rolle finder sted i et dusin små case-studier af udvalgte spørgsmåls behandling i perioden. Analysen giver anledning til nogle interessante resultater eller i hvert fald hypoteser; for eksempel påviser Beukel, at der sker en ændring i de signaler, som Kongressen udsender omkring 1968. Før 1968 støtter Kongressen næsten per reflex politikker med en Sovjet-essentialistisk tone, mens den efter dette tidspunkt i højere grad støtter nuklear-essentialistiske synspunkter og – efter Beukels opfattelse – er med til at holde Nixon-administrationen fast på dydens smalle vej. Der er også interessante analyser af samspillet mellem administration, kongres og opinion under Carter-administrationen.

Problemet er naturligvis, hvor meget der egentlig kan konkluderes på grundlag af disse analyser. Ligesom det er tilfældet med forholdet mellem tradition og images, er samforekomst en nødvendig, men ikke tilstrækkelig forudsætning for kausalitet. For at vi skal kunne tale om, at traditionen eller det politiske system har påvirket eller ligger bag de images, administrationen artikulerer, må man naturligvis kunne påvise en korrespondens imellem dem. Men det er ikke nok til at bevise kausalitet. For at gøre det må der kunne peges på transmissionsmekanismer fra det ene til det andet. For traditionens vedkommende må der kunne peges på mekanismer, der bevirker, at bestemte dele af traditionen til bestemte tider får overtaget; for det politiske systems/samfundets vedkommende på, hvilke mekanismer der transformerer synspunkter på Kongres- eller opinionsniveau til images på administrations-niveau. Kort sagt en beslutnings- eller policyanalyse. Det er uden videre klart, at det ville have været umuligt at gennemføre hele Beukels analyse på beslutningsplanet, men nogle enkelte cases med inddragelse af hele policy-processen ville formentlig kunne have givet en sikrere bestemmelse af den interne baggrund for de amerikanske images. Kort sagt, en tilbunds gående »forklaring« på de amerikanske images ville forudsætte, at Beukel gik ind i egentlige beslutningsanalyser, og det gør han ikke, selv om der naturligvis her og der er til-løb til noget sådant.

Hvad angår det andet formål med at inddrage den amerikanske kontekst – at lade den være led i sammenligningen af de amerikanske administrationers operationelle og psykologiske miljøer – er jeg en smule skeptisk eller rettere forvirret. Det er én ting at sammenligne et image med dets genstand, således som når Beukel sammenstiller den amerikanske perception med den sovjetiske virkelighed. Det kan være metodologisk særdeles problematisk, – jeg er her helt enig med Christer Jönsson – men der er en klar – både teoretisk og politisk – mening i det, nemlig at vurdere, om der er tale om perception eller fejlperception, om virkelighedsbilledet er korrekt, og om grundlaget for en rationel politik er til stede. Det primære sigte med en sådan sammenligning må således være en rationalitetsvurdering, og det fremgår da også rimeligt klart, at det er det, Beukel bruger den til.

Når også andre hjemlige aktørers perceptioner inddrages, og beslutningstageres psykologiske miljøer sammenlignes med andre indenrigspolitiske gruppers psykologiske miljøer, er man ovre i en anden øvelse, der i hvert fald ligger uden for det koncept, som Michael Brecher udkastede, og som jeg formoder er en vigtig inspirationskilde for Beukels analyse. Så er vi inde på indenrigspolitiske mulighedsområde, et område, som selvfølgelig også er vigtigt, men hvis inddragelse i analysen på dette sted jeg finder forvirrende og uklar. Jeg kunne meget vel tænke mig en overordnet rationale for en sådan dobbeltanalyse, for eksempel ved at inddrage Hanrieders »compatibility and consensus«-betragtning eller ved at anlægge en adaptation-approach, men man leder forgæves efter en samlet, kohærent redegørelse herfor.⁸ Det rationale, som der givetvis ligger bag denne analyse, må i givet fald sammenstykkedes af mere spredte bemærkninger over flere af bogens kapitler.

Afsluttende bemærkninger

Vi skal til at slutte, selv om der endnu er masser af ting at diskutere. For eksempel er der i dag kun refereret meget lidt til afhandlingens omfattende behandling af sovjetisk kernevåbenpolitik. Jeg vil her blot fastslå, at denne er præget af samme solide og samvittighedsfulde empiriske arbejde med stoffet som beskrivelsen af den tilsvarende amerikanske politik, om end kildegrundlaget af naturlige årsager er mindre omfattende. Jeg vil dog hellere slutte med nogle bemærkninger om afhandlingens konklusioner. Som analysen i det hele taget er de formuleret forsigtigt og med skyldig hensyntagen til de meget store problemer med at sige noget som helst med bestemt om kernevåbenproblematikken. Jeg er enig i de fleste af Beukels konklusioner – også de mere policy-prægede. Der er en god argumentation for det problematiske i at basere vestlig kernevåbenstrategi på en efterliggning af, hvad man tror er sovjetisk politik – men man kunne have lyst til at tilføje det lidt drilske spørgsmål, om det også gælder i dag, hvor det synes at være russerne, der har taget den nukleare essentialismes fakkelt op? Beukel påviser også mange problemer ved »negotiating from strength«-syndromet, hvor kaprustnings-implikationen blot er den mest iøjnefaldende. Han har nok ret i sin påvisning af, at »negotiating from strength« ikke er noget tryllemiddel, men han vil vel indrømme, at det er bedre end den anden vej rundt, altså end »negotiating from weakness«. Og det forekommer mig, at han ikke tilstrækkeligt har øje for de situa-

tioner, hvor der kan opstilles en solid argumentation for, at strategien har virket, for eksempel i INF-spørgsmålet.

Afslutningsvis har Beukel nogle optimistiske betragtninger over de fremtidige muligheder for nedrustning på det nukleare område, som jeg helt kan tilslutte mig. Men han advarer også mod overdrivelser:

»It has been shown in this book that both American approaches to the nuclear issue and foreign affairs as well as Soviet approaches to the nuclear issue and foreign affairs are closely related to ingrained historical and ideological attitudes, and so it leads to a clear caution against not only exaggerating the durability of conspicuous and marked swings in nuclear policies and superpower relations but also against taking 'seminal' and 'epoch-making' developments as indicating an enduring trend« (s. 299).

Dette er sikkert et klogt råd, som oven i købet er et svar på det allersidste problem, jeg kunne have lyst til at rejse. Det er i moderne amerikansk politisk slang »R-or-det« – »the R word« – dvs. afhandlingens relevans i en verden hinsides den kolde krig. Den seneste udvikling i verdenspolitikken har jo med rette slået mange med forbavselse, og vi har store problemer med at beskrive, hvad det egentlig er, der sker; nogle taler med Francis Fukuyama om »The End of History«⁹ – andre mere rammende om historiens acceleration. Hvordan man end ser det, må det vel anerkendes, at udviklingen også har påvirket de to revolutioner, hvis effekter Beukel har analyseret. Den russiske revolution har det jo ikke godt for tiden. Den stat, som revolutionen skabte, kæmper med måske uovervindelige problemer og har for længst mistet det sidste af den politiske og ideologiske attraktivitet, som – ved siden af dens militære kapacitet – har været et væsentligt led i USA's Sovjetproblem. Uden at gå så langt som til at erklære historien afsluttet med en knock-out sejr til den liberal-demokratiske lejr, er systemudfordringen fra Sovjetunionen ikke det problem for USA, som det hidtil har været. Samtidig er den bevidste politiske udfordring fra Sovjetunionen også mindsket. Lidt firkantet udtrykt kan man måske sige, at Sovjetunionen har frasagt sig rollen som USA's yndlingsfjende – som »adversary«.

Også den nukleare revolution er påvirket, om end i mindre grad. Sovjetunionen er en politisk opfindelse og kan måske »afopfindes« og forsvinde som verdenspolitisk aktør. Kernevåbnene er en teknisk-videnskabelig opfindelse, der ikke kan manes tilbage i flasken igen, hvis man skulle ønske sig det. Men deres politiske rolle kan reduceres – og det er, hvad vi efter min opfattelse ser i disse år. INF-aftalen fjernede for første gang en hel kategori af kernevåben; NATO's udsættelse tidligere på året af en beslutning om modernisering af SNF, dvs. de helt kortrækkende atomvåben, var for alle praktiske formåls skyld et nej til modernisering; hvem kan i dag forestille sig NATO modernisere våben, hvis målområde er demokratiske eller i hvert fald halvdemokratiske styre i Østeuropa? Meldingerne fra START-forhandlingerne tyder endvidere på hurtige fremskridt mod »deep cuts«, selv om de i første omgang måske kun bliver på 25-30 pct. af de eksisterende arsenaler, og der tales om, at en START I-aftale hurtigt vil kunne efterfølges af en endnu videregående START II-aftale. Kernevåbnenes rolle i det fremtidige supermagtsforhold (hvis vi fortsat vil have et sådant) synes derfor at blive væsentlig mindre central end i den periode, som Beukels analyse dækker.

Sandheden er vel, at vi i dag endnu mindre end tidligere kan overskue tingenes sammenhæng. Det er min opfattelse, at emnet for Beukels afhandling, *American Perceptions of the Soviet Union as a Nuclear Adversary*, alt ialt vil kunne miste noget af sin hidtidige helt centrale position i international politik. Men Beukel har givetvis ret i, at emnet fortsat vil stå højt både på den internationale og den amerikanske dagsorden. Og under alle omstændigheder berører denne ønskelige udvikling ikke relevansen af Beukels bog. Beukel har – med sin tidsmæssige afgrænsning – heldigt undgået den øjeblikkelige, indbyggede forældelse, som er mange international politik-analysers skæbne i disse tider.

Vi har i eftermiddag været inde i mange forskellige rum i den komplicerede bygning, som Erik Beukel har konstrueret. Der er konstateret flere dunkelt oplyste kroge i hans hus, gulvet er ikke lige sikkert overalt, og lofterne drysser lidt. Som den første officielle opponert udtrykte det så rammende, minder flere af husets rum om spejlkabinetter med næsten uendelig fleksibilitet. Men det væsentlige er, at bygningen stadig står der – snart endda med byggeattest – og ikke er til kondemnering med det første. Som både jeg og den første officielle opponert har antydnet, kunne Beukel have gjort det lettere for sig selv med en enklere, mindre ambitiøs tegning, for eksempel ved at have koncentreret sig mere om beskrivelsen og forklaringen af de amerikanske perceptioner. Men den mere ambitiøse og mere uoverskuelige målsætning har båret igennem, og resultatet er blevet et ikke særlig let tilgængeligt, men i sine mange nuancer tankevækkende værk om en central problemstilling i international politik.

Noter

1. Strobe Talbott, *The Master of the Game. Paul Nitze and the Nuclear Peace*, New York: Knopf, 1988.
2. Dean Acheson, *Present at the Creation. My Years in the State Department*, New York, 1970, s. 279.
3. *Encyclopædia Britannica, Macropædia*, vol. 16, s. 470.
4. Daniel Yergin, *Shattered Peace. The Origins of the Cold War and the National Security State*, New York: Houghton Mifflin 1980.
5. Michael Krepon, *Strategic Stalemate. Nuclear Weapons and Arms Control in American Politics*, New York: St. Martin's Press, 1984, spec. kapitel 1.
6. Desmond Ball, »Can nuclear war be controlled?« *Adelphi Papers 169*, London: I.I.S.S., Autumn 1981.
7. Michael Brecher, *The Foreign Policy System of Israel. Setting, Images, Process*, London: Oxford University Press, 1972.
8. Se f.eks. Wolfram F. Hanrieder, »Compatibility and Consensus: A Proposal for the Conceptual Linkage of External and Internal Dimensions of Foreign Policy«, *American Political Science Review*, v. 59 (1967), s. 971-82; James N. Rosenau, *The Study of Political Adaptation*, London: Frances Pinter, 1981.
9. Francis Fukuyama, »The End of History?«, *The National Interest*, no. 16 (Summer 1989), s. 1-18.